

मुस्तनसीर दळवी यांच्याशी
संवाद

मन्या जोशी

जोशी :

मुस्तनसीर, तुम्ही इंग्रजीतून लिहिणारे एक महत्वाचे भारतीय कवी म्हणून ओळखले जाता; या अनुषंगाने असे विचारावेसे वाटते की, सध्याच्या भारतीयांनी लिहिलेल्या इंग्रजी कविता पाश्चात्य साहित्यिक परंपरेशी संवाद साधत आहेत की तिला आव्हान देत आहेत? यातून कोणत्या संधी किंवा आव्हाने निर्माण होत आहेत असे आपल्याला वाटते?

दळवी :

मन्या, मोठ्या प्रमाणात ही समस्या सिंगल-ट्रॅक जगाची होती, जिथे एकेकाळी बहुतेक ग्राहक एकसमान होते. भारतात इंग्रजीत लिहिणारे कवी लायब्ररी किंवा पुस्तकांच्या दुकानांमधून कवितांची पुस्तके घेऊन वाचायचे आणि अधूनमधून कविता वाचन ऐकायचे. आधीही भारतात इंग्रजी कवितांचं प्रकाशन कमीच व्हायचं.

आपण आता एका बहुध्रुवीय जगात राहातो जिथे निवड संस्कृती सर्वोपरी आणि अपरिहार्य आहे. आपल्याला जिथे अनेक स्रोतांकडून इंग्रजी कविता उपलब्ध होतात आणि नवीन लेखनाची इतकी सारी निर्मिती आणि उपलब्धता

पाहून आपण कधी कधी भारावून जातो. नवीन कविता पहिल्यांदा पुस्तकांमध्ये संकलन होण्यापूर्वी सोशल मीडियावर वाचायला मिळतात. त्यामुळे निवड करणे हे अनिवार्य झालंय.

आपल्या बहु-सांस्कृतिक जगात कविता लिहिली आणि वाचली जाते. ह्याकाळी मला पाश्चात्य साहित्यिक परंपरेला जास्त महत्त्व दिसून येत नाही. बहुतेक ठिकाणी जिथून इंग्रजी कविता उदयास येतात ती ठिकाणं स्थलांतरांच्या चिखलाने माखलेली आहेत, मिश्रित भाषांची नवीन संस्कृती आणि छेदनबिंदूमध्ये विलीन आहेत. अशात साहित्यिक कॅननला काय महत्त्व असेल? तुम्ही वाचलेली सर्वात लोकप्रिय इंग्रजी कविता कोणती आहे, जी गेल्या दहा वर्षांत लिहिली गेलीये? मला शंका आहे की, तुम्ही मला याचं उत्तर देऊ शकाल ज्याच्याशी इतर पाच जण सहमत होतील.

मी आज मेटा-टेक्स्ट, विडंबनात्मकात्मक किंवा विडंबन म्हणून कॅनन्सचा वापर पाहातो. कॅनन्स म्हणजे आदर्श किंवा विस्मयकारक असण्याचं मला दिसत नाही.

एका चांगल्या अर्थाने, साहित्यिक परंपरा नसणे हे भारतातील इंग्रजीत लिहिणाऱ्या कवींना समवयस्कांसोबत गुंतून राहाण्याची आणि एकमेकांच्या कामाचा आनंद घेण्याची संधी देते. गंमत म्हणजे, आपण इतके पारदर्शीपातळ पसरलेलो आहोत आणि इतकं सारं एकजात येत जात सेवन करतो की, भविष्यात कोणते कॅनन्स निर्माण होतील हे सांगू शकत नाहीत. मला सांगा, २१व्या शतकातील सर्वोत्कृष्ट आवडत्या कवितांचा संग्रह तुम्ही कसा तयार कराल, जे जगभरात किंवा भारतातच एकमताने मानलं जाईल?

जोशी :

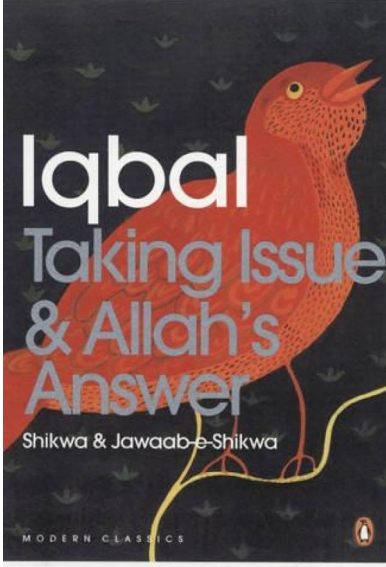
भारतीय इंग्रजी कवितेतील सध्याच्या प्रवाहांबद्दल तुमचे मत काय आहे, उदाहरणार्थ स्पोकन वर्ड, परफॉर्मन्स पोएट्री आणि इन्स्टाग्राम पोएट्री?

दळवी :

हे कवितेचे आकार आणि मजकूरदरम्यान बनविलेली दुहेरी आहे. स्पोकन वर्ड आणि परफॉर्मन्स पोएट्रीविषयी मला मार्शल मॅक्लुहनने बऱ्याच वर्षांपूर्वी म्हटलेली लाइन आठवते: 'माध्यम हेच संदेश आहे'. येथे, कृती किंवा कलाकारी शब्दांपेक्षा अधिक कार्यरत आहे. विशिष्ट संदर्भात हे ठीक आहे, जसे की निषेध किंवा सक्रियता आधारित कविता. केवळ कविता म्हणून हे जमत नाही.

रॅपचं उदाहरण घ्या. रॅप स्पोकन वर्ड कविता आहे ज्याची उत्पत्ती अमेरिकेच्या रस्त्यांवर झाली. लोक परफॉर्मन्स कवितेचं कौतुक करतात, कारण ते स्टॅण्ड-अप रूटीनसारखं वाटतं. ज्याच्यात बोलण्याचा पिच आणि पंचलाइनचं महत्त्व आहे, एक जोश आहे, जे श्रोत्यांना राजकीय भाषणाप्रमाणे उत्तेजित करते.

मौखिक (oral) कवितेलाही पूर्वीचा संदर्भ आहे. इथे कविता वाचनापेक्षा तिच्या पाठांतरातून भाव व्यक्त करणे आवश्यक आहे. मौखिक कवींच्या डोक्यातच त्यांच्या सर्व

कविता असतात आणि जेव्हा विचारले जातात तेव्हा ते कविता बाहेर आणू शकतात. माझे मित्र आणि सहकारी वास्तुविशारद एच. मसूद ताज (जे आता कॅनडामध्ये स्थायिक झालेत) एक अप्रतिम मौखिक कवी आहेत. मी तसा नाही. मला नेहमी माझ्यासमोर एक मजकूर हवा असतो.

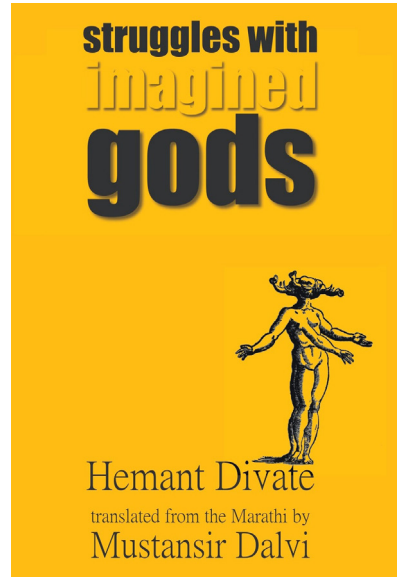
तरी पण सर्व कवींना आपल्या कविता वाचाव्या लागतातच. ते हे कसे करतात त्यात त्यांचं वैशिष्ट्य आहे. प्रत्येक जण वाचनात काहीतरी आणतो. मी तुम्हाला वाचताना पाहिलंय. वाचताना तुम्ही नेहमीच काही विशेष आणता. पण इथे अगदी स्पष्टपणे शब्द, त्यांचा आवाज आणि आशय महत्त्वाचा आहे, कवी नाही किंवा कलाकारी नाही.

इन्स्टाग्राम हे आपल्या कविता प्रेक्षकांसमोर तात्काळरूपी मांडण्याचं साधन आहे. आम्ही का पोस्ट करतो? प्रसार आणि अभिप्रायासाठी. संभाषणे निर्माण करण्यासाठी. परंतु हे कौतुक करणाऱ्यांच्या एका छोट्या वर्तुळातच राहाते. सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मच्या मर्यादेमुळेदेखील त्यांचा आकार बदलतो.

मी इन्स्टाग्रामवर कविता आणि अनुवाद नियमितपणे पोस्ट करतो, पण मला वाटत नाही की मी इन्स्टाग्राम कवी आहे. माझ्या प्रकाशित झालेल्या अनेक कवितांचा सोशल मीडियावर जन्म झालाय. इन्स्टाग्राम कविता वाचायला सोपी, स्वतःला मदत आणि प्रेरक आसायला हवी अशी एक धारणा आहे. मी असहमत आहे. कमी लाइनीच्या कविता तितक्याच गुंतागुंतीच्या आणि आकर्षक असू शकतात.

जोशी :

तुमच्या मते भारतीय इंग्रजी कविता भारत आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अधिक व्यापक वाचकांपर्यंत कशी पोहोचू शकते? इंग्रजीत लिहिलेल्या

भारतीय कवितेला आंतरराष्ट्रीय प्रमाणीकरण मिळाले तर ती पूर्वीपेक्षा जास्त मोठी होते का? निवड-आधारित इकोसिस्टीममध्ये ह्याचं काय महत्त्व राहिलंय?

दळवी :

शेकडो ऑनलाइन सबमिशन साइट्स, अनेक मुद्रित अंक आणि दरवर्षी बाहेर पडणाऱ्या काव्यसंग्रहाच्या माध्यमातून आजकाल इंग्रजीत आणि इंग्रजी अनुवादात भारतीय कविता आंतरराष्ट्रीय वाचकांपर्यंत नियमितपणे पोहोचते. व्यापक पोहोच ही समस्या नाही.

जोशी :

अनेक भारतीय इंग्रजी कवी, पूर्वी तसेच सध्याही, पाश्चात्य वाचकांसाठी लेखन करीत होते आणि भारताला पाश्चात्य दृष्टिकोनातून पाहात होते, बऱ्याचदा भारताचे सांस्कृतिक अवकाश आणि संदर्भ यांच्याकडे दुर्लक्ष करून. तुम्हाला या दृष्टिकोनाबद्दल काय वाटते?

दळवी :

मन्या, इंग्रजी ही भारतीय भाषा आहे, हे जर आपण मान्य केले तर ती आपल्याला कविता लिहिण्यास मुक्त करते. अशी कविता ज्यात स्थानिक प्रासंगिकता आणि आपल्या परिस्थितीबद्दल कौतुक असेल. भारतीय इंग्रजी कवितेत बहुभाषिक विपर्यास आणि स्थानिक संकेतही असू शकतात.

कोणत्याही परिस्थितीत, मी इंग्रजी नसलेल्या शब्दांसाठी आयटॅलिव्हस वापरणे बंद केले आहे. मी नुकतीच इंग्रजीतील एका संग्रहासाठी एक कविता सादर केली जी पूर्णपणे लिप्यंतरित हिंदीत होती. त्या वेळेस मी कोलटकरांनी संपूर्ण बम्बैया हिंदीत लिहिलेली मराठी कविता 'हॅप्पी न्यू इयर'चा विचार करीत होतो. अशा प्रयोगांनी आपल्या संदर्भात इंग्रजी बोलणाऱ्या बहुभाषिक लोकांसाठी कवितेचे मूल्य वाढते.

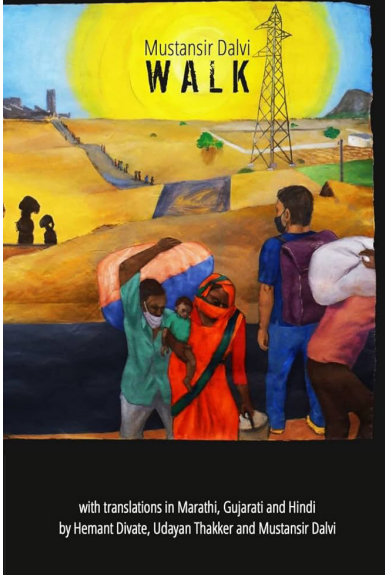
भारतीय कवींनी वैश्विकतेच्या दबावाला बळी न पडता लिहावे. मी इंग्रजीत लिहितो, त्यामुळे एक इंग्रजी वाचणारा/ बोलणारा कोणीही असो, कुठेही असो तो माझी कविता वाचू शकतो. इथल्या आणि परदेशातल्या वाचकांनी स्वतःच्या संवेदनशीलतेच्या आणि कौतुकाच्या आधारे स्वतःला कवितेकडे आणावं आणि त्यातून जे त्यांना मौल्यवान वाटेल ते घ्यावं.

जोशी :

मुस्तनसीर इंग्रजीमधून लिहिणारे सध्याचे कोणते कवी तुम्हाला आवडतात? काही नावे व त्यांची वैशिष्ट्ये सांगू शकाल का, जेणेकरून मराठी वाचकही त्यांच्यापर्यंत पोहोचू शकतील.

दळवी :

सध्या, मी माझ्या शहरातील कवींमध्ये सर्वाधिक व्यस्त आहे, ज्यांचे काव्य मला आवडतात आणि मी ज्यांच्या कवितांचा रस परत परत घेत असतो. मी ज्यांच्या नवीन पुस्तकांची आतुरतेने वाट पाहत असतो ते त्यांच्या काव्यात्मक दृष्टिकोनांमध्ये अगदी भिन्न आहेत, परंतु त्यांच्या लेखनात टीकात्मक आवाज आहे, त्यांच्या सामग्री आणि संकेत

अतिशय समावेशक आहेत आणि त्यांची भाषा आणि दृष्टिकोन समकालीन आहे. मुंबई हे सध्या नवीन कवितेसाठी चांगलेच ठिकाण आहे. इथे मी अशा कवींचा समावेश करतो जे मराठीत आणि इंग्रजीत लिहितात, ज्यांना भूतकाळात गुरफटून जाणे आवश्यक वाटत नाही, परंतु आजच्या काळासाठी लिहिताना ते पूर्वापार चांगलेच ओळखतात. संपूर्ण चत्तर्जी, इग्नेशियस डायस, हेमंत दिवटे, दानिश हुसेन, रणजीत होस्कोटे, मन्या जोशी, आदिल जुस्सावाला, संजीव खांडेकर, सुहित बॉम्बेवाला, जेरी पिंटो, अनुपमा राजू, मेनका शिवदासानी, अरुंधती सुब्रमण्यम, श्रीदला स्वामी, सलिल वाघ सारख्या काही कवींचा समावेश आहे. विशेष म्हणजे यातील बहुतेक कवी अतिशय उत्तम अनुवादक आहेत आणि त्यांच्या लेखनात

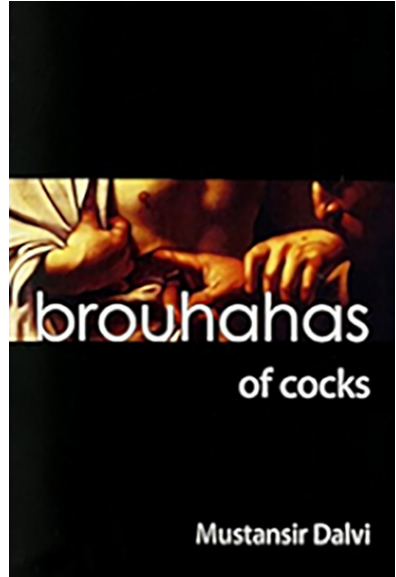
एक बहुभाषिक संवेदनशीलता दिसून येते.

जोशी :

तुमच्या काही अद्भुत आणि लक्षणीय कवितांकडे आता वळू या. अशीच एक कविता आहे- Ibn al-Haytham hedges his bets. तुमची कविता हसनच्या वैद्यकीय उपचार, राजकीय पार्श्वभूमी, आणि ब्रह्मांडीय प्रतीकांची गुंतागुंतीची सांगड घालते. या घटकांनी एकत्र येऊन मानवी वेदना आणि उपाय शोधण्याच्या विषयांना कसे स्पष्ट केले आहे? व्यक्तिशः वेदना आणि जीवनाच्या गंभीर प्रश्नांमधील संबंध वाचकांच्या समजाला कसे प्रभावित करतात असे तुम्हाला वाटते?

दळवी :

अधूनमधून, मनोरंजक वाटणाऱ्या विषयांवर मी 'काव्यात्मक प्रकल्प' हाती घेतो. मी त्या विषयांवर संशोधन करतो आणि त्यांच्यात माझे स्वतःचे अनुभव आणि जागतिक दृष्टिकोन यांचा संगम

शोधतो. जे उद्भवते ते तिन्हींचे संश्लेषण आहे. माझे दोन प्रकल्प ज्यांच्यातून कवितेची मालिका निर्माण झालीय- मार थॉम (सेंट थॉमस), जो ख्रिस्ताच्या सुरुवातीच्या शिष्यांपैकी एक होता आणि त्याचा भारतातील काळ आणि इब्न अल-हैथाम, १०व्या शतकातील बहुविज्ञानी ज्यांना ऑप्टिक्सचा जनक म्हणून ओळखला जातो.

अल-हैथामचे जीवन खूप मनोरंजक आहे. त्याला इजिप्तच्या खलिफाने नाईल नदीच्या प्रवाहावर नियंत्रण आणण्यासाठी बोलावले होते. तो हे करण्यात अयशस्वी ठरला आणि खलिफाच्या रागापासून स्वतःला वाचविण्यासाठी त्याने वेडेपणाचे नाटक केले. त्याला खलिफाच्या बहिणीची मदत मिळाली. त्यानंतर सुमारे दोन दशके त्याने तुरुंगात घालवले, जिथे त्याने विज्ञानावरील काही महत्त्वाचे ग्रंथ लिहिले.

अल-हैथाम खलिफाच्या बहिणीला कशी मदत करतो याबद्दल ही एक काल्पनिक कविता आहे. एका भौतिक शास्त्रज्ञाला डॉक्टर समजून त्याला तिच्या गाऊटवर (संधिरोग) उपचार करण्यासाठी शाही दालनात बोलावले जाते.

He considers it a blessing in disguise
that a physicist could be mistaken for a physician.
Any port in a storm, thinks Abu Ali al-Hasan
if a generalist is to be taken for a specialist
especially if one's gonads are on the line

हे तो कसाबसा वैज्ञानिक पद्धती आणि गोडसर उच्चारानी करतो. सर्वात प्रथम तो स्वतःचा जीव वाचविण्याच्या प्रयत्नात असतो. अस्तित्वाच्या धोक्याला केवळ ज्ञानाच्या चौकटीने आणि ज्ञात असलेल्या गोष्टींचे नमुने आणि संगम ओळखण्याच्या अल-हैथाम स्वतःच्या कौशल्यांद्वारेच आश्वस्त करू शकतो. शेवटी, खलिफाच्या बहिणीला बर्फाचा शेक देऊन स्वतःला वाचवतो.

An associational fallacy
to abet optics with arthritis,
but it is what it is.
His patient keeps her toe,
the cosmopolitician, his head.

या कवितेत मी दूरदूरवरून इशारे आणलेत, दोआबमधील जरदोसी, इब्न सीनाचे लेखन, संधिरोगाबद्दल इंग्रजी दरबारातले राजकारण, चंद्राचे टप्पे आणि असं खूप सारं. हे एक निर्लज्ज मिश्रण आहे आणि मला ते करण्यात खूप मजा आली. मी कवितेत जे लिहिले आहे ते पूर्णपणे माझ्या स्वतःच्या कल्पनेतून आहे. खरं म्हणजे त्या काळात मला स्वतःला गाऊटचा त्रास होत होता आणि मी माझे सांत्वन करीत होतो की, गाऊट हा 'राजेशाही आजार' मानला जातो. माझ्यासारख्या गरीब कवीसाठी not bad at all, असं मला वाटलं.

Mustansir Dalvi

COSMOPOLITICIAN

bear for an indeterminacy stabilizing plaster;
and the heat, sweat and itches of wet bed sheets

Traction ही अर्ध्या सॅनेटसारखी एक छोटीसी कविता आहे. एका स्तरावर हे असं खुल्लक अपघात दर्शवते ज्याचे परिणाम सर्वात गंभीर होऊ शकतात. दुसऱ्या स्तरावर ही कविता वाक्यरचनात्मक घटनांची माळ आहे. माझ्यासाठी कॉम्पॅक्टनेस महत्वाचं होतं, जे अथकता शब्दांद्वारे व्यक्त केली गेलीय. पण यात आभास नेहमीप्रमाणेच मुक्त प्रवाहात धावत सुटलाय. मी स्वर्गाच्या राज्यातून अॅडमच्या हकाल पड्टीचा (Fall) उल्लेख केला आहे आणि नंतर मी चर्चिलच्या प्रसिद्ध 'रक्त, घाम आणि अश्रू' या भाषणाला प्रतिबिंबित (आणि विध्वंसक) वाक्यांसह कविता समाप्त करतो. माझ्या अवस्थेमुळे लोक माझ्यावर हसतात की माझ्या शब्दांवर? अर्थातच, कोणत्याही संवेदनशील कवीने त्यांच्या कवितेत 'चड्डी' वापर करण्याची संधी कधीही गमावू नये.

जोशी :

Traction ही एक छोटीशी सुंदर कविता आहे- एकाच कडव्यातील रचना आणि संवादात्मक लय विचारांच्या प्रवाहाचे प्रतिबिंब दर्शवते. या कवितेची रचना तिच्या थिमला कशी मदत करते आणि तुम्ही हा फॉर्म भावना व्यक्त करण्यासाठी महत्त्वाचा मानता का?

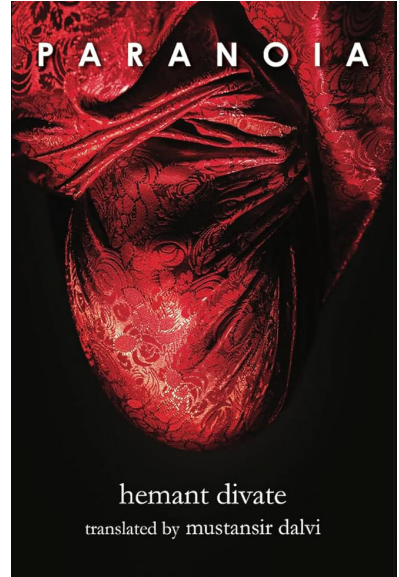
दळवी :

Had the clothesline not discharged its contents,

I would not have had to bend at all,
and in so doing strain; and then lament :
in the picking of undies, I heralded my fall.

Many staring excuseemes, quick stifled laughter :

I, the cause of the first, of second receipt,

जोशी :

Candy Floss- तुमच्या कवितेत, इयन अँण्डरसनच्या रंगीबेरंगी आणि नाटकीय स्टेज प्रेझेन्सचा उल्लेख कॅण्डी फ्लॉसच्या आकर्षक चित्राशी ठाणे खाडीच्या वास्तवाच्या विरोधात केला आहे. अँण्डरसनच्या या विशिष्ट शैलीचा संदर्भ कवितेत सौंदर्य आणि वास्तव यातील भिन्नतेला कसे दर्शवतो? अपेक्षित अशा भव्यतेशी आणि रोजच्या अनुभवाच्या तफावतीला दर्शवण्यासाठी हा सांस्कृतिक संदर्भ कसा प्रभावी ठरतो हे सांगू शकता का?

दळवी :

आपल्या सामान्य जीवनात आपण काही विलक्षण क्षण शोधत असतो.

मी मुंबईतील हार्बर मार्गावरील लोकल ट्रेनचा दीर्घकाळ प्रवासी आहे, ज्याच्या आयुष्यात सौंदर्य आणि आनंदाचा एक प्रसंग म्हणजे फ्लेमिंगोचे ठाणे खाडीवरचे वार्षिक स्थलांतर. हे सुंदर प्राणी गुजरातमधील प्रजननस्थळांवरून येतात. आफ्रिका, अफगाणिस्तान आणि इराकमधून येतात. ते ठाणे खाडीवर काही दिवस घालवतात आणि जेव्हा ते तिथे असतात तेव्हा पाण्यावर गुलाबी रंग पसरतो. त्या वेळी 'locomotive breath', दुर्गधी आणि रोजच्या समस्या विसरून फक्त निसर्गातील सौंदर्याचे कौतुक करावंसं वाटतं.

Candy floss hawked at Vashi is fifty shades pinker
than the flamingo's wing, as she stands like Ian Anderson
foppishly upright in Thane Creek.

मी जेथरो टलच्या इअन अँण्डरसनच्या आयकॉनिक पोझचा उल्लेख करतो. जेव्हा मला फ्लेमिंगो एका पायावर उभे असलेले दिसतात तेव्हा मला अँण्डरसनची आठवण येते. मला त्याची बाँसुरी ऐकू येते, ज्याचा दमदार आवाज एखाद्या स्टेशनमध्ये स्टीम इंजिन घुसल्यासारखा वाटतो.

I wait for movement, for the glorious synchronic soar,
for the firmament to turn rose, for my heart to lurch
out of my mouth, springing into one unforgiving minute
of happy disorder. But the universe is stubborn
and I will have to content myself with a plastic bag
filled with the hair of a hag at Vashi station.

‘असं एखादं पाखरू वेल्हाळ, त्याला सामोरं येतंया आभाळ...’ एकाच वेळी हजार फ्लेमिंगोंच्या आकाशाकडे भरारी आणि त्यांचं गुलाबी सौंदर्य पाहाण्याची मला तळमळ असते. पण हे होत नाही. माझ्याकडे शिल्लक राहाते फक्त गुलाबी रंगाचा कॅण्डी फ्लॉस (बुढी का बाल), जो वाशी स्टेशनवर विकला जातो.

जोशी :

तुमचा Walk हा लॉकडाऊन काळातील कवितांचा संग्रह खूप गाजला. पुढे तुम्ही तो इंग्रजी,

मराठी, हिंदी आणि गुजराती अशा चार भाषांतून एकाच पुस्तकात प्रसिद्ध केला, हे पुस्तकही लोकप्रिय ठरले. या पुस्तकातील विघ्नहर्ता आणि सत्तू या दोन्ही कविता प्रतिकूल परिस्थितीत टिकून राहाणे आणि परिवर्तनशीलता या विषयांना संबोधित करतात. या कविता सांस्कृतिक आणि पारंपरिक संदर्भाचा वापर करून कष्टाचे वैयक्तिक आणि सामूहिक अनुभव कसे अधोरेखित करतात? या अनुषंगाने 'कर्म' संकल्पनेची भूमिका काय आहे यावर प्रकाश टाकाल का?

दळवी :

२०२० मध्ये आपल्या अनेक देशवासीयांना एका रात्रीतच बेघर आणि बेकार झालेले पाहून 'वॉक' लिहिलं गेलं. घर, कामाची जागा किंवा सार्वजनिक वाहतूक नसल्यामुळे, त्या लोकांनी स्वतःच्या मूळ ठिकाणी घरी जाण्याचं धाडस केलं, कधी कधी १००० किलोमीटर पायी चालून. आपल्या सरकारच्या उदासीनतेमुळे आणि क्वॉरन्टीनमध्ये असल्याच्या असाहाय्यतेमुळे निराश होऊन, त्यांच्या दुःखाचा साक्षीदार म्हणून मी ह्या कविता लिहिल्या. मला लॉकडाऊनदरम्यान माझ्या विशेषाधिकाराची पूर्ण जाणीव होती. मी घरी होतो, चालणाऱ्यांच्या तुलनेने सुरक्षित.

विघ्नहर्ता आणि सत्तू या दोन्ही कविता रस्त्यावरील सामायिक अनुभवांचे वर्णन करतात. 'विघ्नहर्ता' एका बातमीचा परिणाम होता जेथे रेल्वे रुळांवरून अंधारात चाललेल्या लोकांना एका ट्रेनने उडवलं. मी दुर्दैव विरुद्धच्या विश्वासाबद्दल लिहितो, अंधारात रुळांवरून चालताना हे प्रवासी आपले दुर्दैव टाळण्यासाठी पॉन्टवर 'नजर बट्टू' रंगवतात, जणू ट्रकच्या मागे 'Horn OK Please'चं चिन्ह. हे स्थलांतरित आहेत, जे एकमेकांना ओळखत असतील किंवा नसतील, पण त्यांच्या वाट्याला आलेली असाहाय्यता आणि सरकारवरचा त्यांचा राग हे त्यांना जोडतो.

Either pit-stop or collapse. Spread eagled
on either side of the tracks, we pass the time,
procrastinating, praying, and petitioning
the government with profanity. As a lark,

Kesariya, calligrapher of truck bodies, paints
the evil eye across both back pockets
of our pants. Intercession against bad luck.

No second-guessing walking these tracks.
We need what we can to keep madarchod trains
from hurtling into the small of our backs.

सत्तू हे सामान्यतः उत्तर भारतात खाल्लेले पदार्थ आहे जे प्रवासात सोबत नेण्यासारखे असते. ही कविता अशा शहरांमध्ये स्थलांतरित झालेल्या लोकांच्या हालचालींना प्रतिबिंबित

करते ज्यांना ते शहर त्यांना मृत देहासारखे आढळतात. त्यांच्यासाठी काहीही खुले किंवा उपलब्ध नाही. जे गहाळ आहे, आजवरचे आहे, ते म्हणजे त्या गावातील रहिवासी, जे घरांमध्ये बंदिस्त आहेत आणि शहरांमधून पसार होणाऱ्यांना त्यांचा काहीही उपयोग नाही.

Laddoos of chana, bajri, and jau
kept them upright when everything ran out,
helped rein in their slow, simmering rage,
reminded them of the possibility of renewal.

असाहाय्यता या कवितांमध्ये व्याप्त आहे. हे मैलोनू मैल चालणारे जेव्हा घरी पोहोचतात तेव्हाही त्यांना घराचे दरवाजे उघडणारे कोणी सापडणार किंवा नाही ह्याची शंका कायम असते.

आणि ज्याला काम करू दिले जात नाही अशा सामान्य कामगाराला यापेक्षा जास्त त्रासदायक काय असू शकते? अस्तित्वाच्या पातळीवर जर कर्मदेखील प्रतिबंधित असेल तर मोक्षाची प्राप्तता कशी होणार?

जोशी :

Nightwalkers ही रचना रात्रीच्या असंबद्ध, क्षणभंगुर स्वरूपाचे प्रतिबिंब आहे. एखाद्या कवितेच्या विषयासंबंधीच्या आशयाशी जुळणारी रचना आणि स्वरूप आपण कसे ठरवता?

दळवी :

रात्रीचे स्वरूप शक्य तितक्या कमी ओळींमध्ये कसे सांगायचे हे आव्हान होते. Walk मधील सर्व कविता सुमारे १० ओळींच्या आहेत.

या कवितेत रात्री घराकडे चालणाऱ्या स्थलांतरितांच्या हालचाली रस्त्यांवर नदीसारखी किंवा इमारती चिरून जाणाऱ्या वाऱ्यासारखी दर्शवली गेलीये. हे विसंगत आहे, अर्थातच कारण सर्व एकाच उद्देशाने चालत नाहीत. प्रत्येक जण आपापल्या जगात असतो.

Nightwalkers glide through Tier III towns.
Zephyrs susurrate through streets,
rise to murmurations, then fall silent.

Rivulets meet, break, tumescent,
quicksilver, never reaching a momentum
that would lead to deluge.

No hive mind this, everyone
remains the nayak of their own story.
The desire for relief is a bucket of cold water
poured over every glowing ember of revolution.

कवितेचा आधार असा आहे की कोणीही विरोध करण्यासाठी किंवा 'क्रांती घडवण्यासाठी कधीही एकत्र येत नाही. आपण देशवासी सद्यःपरिस्थितीत इतके दबलेले आहोत की विद्रोहाचा प्रत्येक विचार सुरू होण्याआधीच मरतो. खरंच आपण एका अंतहीन रात्रीत ध्येयविरहित चालत आहोत.

जोशी :

Thali Peeth ही लक्षणीय कविता रोजच्या आवाजांना आणि स्थापत्यकलेच्या प्रतिमांना एकत्र आणते. तुमचा स्थापत्यकलेचा अनुभव तुम्हाला तुमच्या कवितेमध्ये संवेदनात्मक तपशील आणि ध्वनी/संगीत समाविष्ट करायला कशी मदत करतो?

दळवी :

वास्तुकलेतील माझ्या पार्श्वभूमीने मला एक शब्दसंग्रह प्रदान केला आहे जो मी नकळतपणे भाषेच्या बोलीप्रमाणे वापरतो. मी शब्दशैली वापरून दिखाऊगिरी करण्याचा प्रयत्न करित नाही, पण शब्द जसे येतात तसे वापरतो. कॅननसारखे इमारतीचे संकेत वास्तुशिल्पापेक्षा अधिक काव्यात्मक आहेत.

ही कविता ध्वनीबद्दल एक श्लेष (pun) आहे, जी मी महाराष्ट्राच्या आवडत्या खाद्यपदार्थ आणि थाळीवर चमचे मारण्याच्या क्रियेबद्दल केले आहे. अर्थात, ही कविता लॉकडाऊन दरम्यानच्या त्या मूर्ख घटनेचा संदर्भ देते जेव्हा संपूर्ण देशाच्या लोकसंख्येला बाल्कनीतून बाहेर येण्यास आणि भांड्यांसह आवाज काढण्याचे आदेश दिले गेले होते. त्या वेळी रस्त्यावरून चालणाऱ्या हजारो बेघर लोकांसाठी ते किती परके आणि अपमानास्पद होत होते याचा मला विचार आला. अवांछित लंगूर आणि टोळ यांच्यासारखे त्वरित पलायन करणे हे एवढंच करू शकत होते.

खरं तर या कवितेतील ध्वनी मूळ कवितापेक्षा माझ्या हिंदी अनुवादात जास्त चांगले दिसून येते.

जब घोडबंदर रोड के चमकीले चट्टानों को चीरकर
मजमा निकलता है, यकायक चौंक जाता है
एक जबरदस्त कोलाहल से । निगाहें उठती हैं
सात्विक बारामदों की तरफ जहाँ से आती है

धातू पर धातू पीटने की ठनठनाहट,
स्टील के बर्तनों को बेलन से पेलने की गूँज,
चमचों से थालियों के बजने का शोर।

इस व्यवहार से सभी वाकिफ़ है, मुल्क में
ऐसे ही तो भगाते हैं टिट्टी और लंगूरों को -
यह इशारा काफी है, वहाँ से दूर खिसकने का।

जोशी :

Geodesic या कवितेत तुमच्या वापरलेल्या 'geodesic frugality' सारख्या उपमा आणि पौराणिक संदर्भांमुळे एक जटिल आणि बहुपरिमाण्णीय अर्थ निर्माण झाला आहे. तुम्ही या विशिष्ट प्रतिमा कशा निवडल्या आणि त्या कवितेच्या एकूण थीमला कशा प्रकारे मदत करतात हे स्पष्ट करू शकाल का?

दळवी :

मी किंचितच प्रेमकविता लिहितो. Geodesic ही मी लिहिलेली एक दुर्मीळ प्रेमकविता असावी. जिओडेसिक हा शब्द वापरलाय, ज्याचा अर्थ दोन बिंदू, दोन स्थानके किंवा दोन हृदयांमधील सर्वात कमी अंतर. कवितेच्या पूर्वार्धात cupid किंवा कामदेवाच्या बाणाचा उल्लेख आहे. यात जिओडेसिक संकल्पना दर्शविण्याचे वेगवेगळे पर्याय आहेत.

कवितेच्या दुसऱ्या भागात मी स्वतःला फतेहाल मजनू, एक पौराणिक प्रेमी म्हणून दर्शवतो, ज्याच्याकडे लॉकडाऊनमुळे काहीही उरलेलं नाही. तो फक्त फोनच्या जीपीएसद्वारे त्याच्या लैलापर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करित आहे. एकूणच थीम इच्छा, आशा आणि पुनर्मीलनासाठी एक प्रयास आहे. पुनर्मीलनाला उर्दू भाषेत एक सुंदर शब्द आहे : वस्ल. फैज अहमद फैज 'वस्ल की राहत', किंवा 'पुनर्मीलनातून मिळालेली मुक्तता' ह्याबद्दल बोलतात, जे मी कवितेत आणण्याचा प्रयत्न केला आहे.

The shortest distance between two points -
the line between us is a length of string,
pulled taut. The flight of a crow. A point,
vanishing to an arrowhead that I wish,
like cupid, pierces you in geodesic frugality.

You touch your breast, unprompted,
and think of me. I, like Majnoon,
walk on rails with bare feet,
putting my trust in GPS to pick tracks
that would link the stations of our hearts.

जोशी :

अशीच एक दुसरी कविता- my room - आठवते- या कवितेत अवकाश आणि पोत यांबद्दलचे बारीक तपशील आहेत. तुमच्या आर्किटेक्चरल पार्श्वभूमीचा वापर पुन्हा एकदा तुम्ही पर्सनल स्पेस आणि त्याचे माहात्म्य यांचे वर्णन करण्यासाठी केला आहे. याबद्दल काय सांगाल?

दळवी :

वास्तुविशारद आणि आर्किटेक्चरचा प्राध्यापक म्हणून, माझी अवकाशीय आणि भौतिकतेबद्दल संवेदनशीलता विकसित झाली आहे. तुम्ही बरोबर म्हणालाय. मन्या, हे वैयक्तिक जागेचे किंवा आंतरिक जगाचे चित्रण आहे. कवितेद्वारे मी काही वस्तू आणि बऱ्याचशा पोतांनी बनलेल्या interior spaceची कल्पना करून देतो. दगड, शेण, सोनं आणि काच, प्रत्येकाची स्वतःची रचना आणि महत्त्व आहे. ही एक वास्तुकलात्मक आणि अस्तित्वात्मक कल्पनाशक्ती आहे. माझ्यासाठी, जीवन आणि मृत्यू दोन्ही या रूममध्ये जागा शोधतात. मी खिडकीच्या काही भागांतून बाहेर पाहतो, पण माझ्या zone of comfort मध्येच आत राहतो. अशा मोठ्या कवितेत एक किमान संवेदनशीलता आहे.

जोशी :

मुस्तनसीर, तुम्ही केलेले कवितेचे इंग्रजी अनुवादही तुमच्या कवितांप्रमाणे चर्चेत असतात, मग त्या समकालीन मराठी कवींच्या कविता असोत अथवा पुरस्कारप्राप्त अल्लामा इकबालच्या कविता असोत. मराठी कवींच्या अनुवादासंदर्भात तुम्ही काय सांगू शकाल? काय असते प्रक्रिया भाषांतराची, काय आव्हाने असतात?

Hemant Divate writes of his world, of his everyday embedded-ment in it. A prisoner of his own reality, he is aware of his incarceration. Words are his sharpened spoons and knotted bed-sheets of possible escape, but instead they record his failures to do so, time after time. Each recourse in his product-laden, consumerist mall-fantasies are additional scratches on his prison walls where he marks his days measured out in poetry. His situation in Mumbai – his Arthur Road, his Alcatraz in the twenty-first century allows him the use of every object at his disposal, every cultural signifier, every linguistic tie, just so long as he remains an inmate.

Divate has always been conscious of his precedents. In his poetry and his writings, indeed in his choices as a publisher of new poetry he critiques the penchant for Marathi poets to rely on clichés and sentimentality, crutches, he would say, that several poets have based their popularity on. In choosing to go beyond these tropes, he wanders into waters that are murky. Language has changed over the years, in this PoGo (post-globalised) world. Divate offers no leeway to those hanging on to the past.

In both his themes and his voices, Hemant Divate roots himself in an authentic contemporary, allowing his translators neither distance nor objectivity, dragging them down with him into the dirty city he inhabits. Inevitably, Moriarty and Holmes must both go over the Reichenbach Falls. It remains to be seen who emerges to tell the tale.

Mustansir Dalvi

Man without a Navel

NEW AND SELECTED TRANSLATIONS

Hemant Divate

EDITED BY
Mustansir Dalvi

Translated by
Dhru Chitre
Mustansir Dalvi
Sarabjeet Garcha

₹400 | \$20 | €18 | £14

P
PAPERWALL
An imprint of Paperwall Media & Publishing Pvt Ltd

दळवी :

मला समकालीन मराठी कवी वाचायला आणि अनुवाद करायला आवडतात. विशेषतः शहरी संवेदना आणि शहरी भाषेच्या दृष्टीने वर्तमानकाळातील कवितांना अनुवाद करण्याची मज्जाच वेगळी. असे मराठी कवी अँग्लोफोन कवींच्या इकोसिस्टीममध्येच वावरतात-सुशिक्षित, शहरी, बहुभाषिक, उदारमतवादी, आजच्या शैली आणि उपसंस्कृतीमध्ये गुंतलेले. हे भाषा आणि संदर्भांचे विलक्षण मॅशप करतात. याच्यातच अनुवादकासाठी आनंद आहे आणि आव्हान पण.

मी तुम्हाला एक उदाहरण देतो. हेमंत दिवटे यांच्या कवितांचा मी विस्तृत अनुवाद केला आहे. मी अनुवाद केलेली त्यांची दोन पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत. आता, जसं मी लिहितो त्याचप्रमाणे, हिंदी, मराठी, गुजराती आणि इंग्रजी (ज्या भारतीय भाषा आहेत) अशा अनेक भाषांचा मुक्तपणे वापर करून तोही लिहितो. कवी मराठी आहे म्हणून केवळ मराठीतच असलेलं असं भाषांतर कसं करायचं? भाषांतर (तात्पुरते) इंग्रजीत असल्यामुळे अनुवादकाने अनेक भाषांना एकाच भाषेत रूपांतरित करणे कितपत बरोबर ठरेल? याची सोपी उत्तरे नाहीत. शेवटी, अनुवादकाला 'भारतीय' इंग्रजी वाचणाऱ्या प्रेक्षकांसाठी सर्वोत्कृष्ट ठरेल ते निवडावे लागेल. अनुवाद सार्वत्रिक असेल अशी मी कधीच कल्पना करीत नाही. स्थानिकीकरण केल्यावर ते जास्त दर्जेदार होते. त्यामुळे जेव्हा दिवटे त्याच्या कवितांमध्ये गैर-मराठी शब्द वापरतो, तेव्हा ते जसेच्या तसे भाषांतरातही ठेवण्याकडे माझा कल असतो. परंतु हे कठीण पर्याय आहेत जे इंग्रजीतील दिवटेचे स्वर आणि शहरी patois टिकवून ठेवण्यासाठी घेतले जातात. मला आशा आहे की, मोठ्या प्रमाणावर, ह्या कार्यात मी यशस्वी झालोय. दिवटेच्या कविता इंग्रजी वाचकांना आवडली आहे. त्यांच्या कवितांचे असंख्य भाषांमध्ये भाषांतर करण्यासाठी उर्वरित भारतातील आणि विश्वाच्या इतर भागांतील अनुवादकांसाठी माझे इंग्रजीतील भाषांतर ही लिंक भाषा यशस्वीपणे ठरली आहे.

केवळ हेमंतच नाही तर इग्नेशियस डायस, मन्या जोशी, सलिल वाघ आणि इतर समकालीन मराठी कवींच्या काही कविता मी अनुवादित केल्या आहेत. हे असे कवी आहेत जे भावनिकतेत बुडत नाहीत, परंपरा आणि नियमांबद्दल संयम कमीच बाळगतात आणि भाषेला योग्य तसे आदराने वागवतात - म्हणजे ज्याचा आदर अजिबात करीत नाही. मन्या, मी अनुवादित केलेल्या सर्व कवींपैकी मला तुमच्या कविता सर्वात कठीण वाटतात. कारण तुम्ही मराठी भाषेचीच गळचेपी करीत असता जोपर्यंत आणखी काही होत नाही. तुमच्या कविता भाषेच्या सद्यःस्थितीवर टीका आहेत आणि विशिष्ट ट्रॉप्सच्या मूल्यमापनावर खेळ करतात. त्यामुळे ह्या कवितांना इतर भाषांमध्ये संक्रमण करणे सोपे नाही. म्हणूनच मला तुमच्या कवितांचा अनुवाद करण्यास ज्याम मज्जा येते.

जोशी :

तुम्ही अरुण कोलटकर यांच्या काही कविताही इंग्रजीत अनुवादित केल्या आहेत. काव्यरसिकांना त्याचे पुस्तक कधी येईल याची उत्सुकता आहे. कधीपर्यंत येईल हे पुस्तक?

दळवी :

कोलटकरांच्या 'चिरीमिरी'चा मी इंग्रजीत अनुवाद केला आहे. या पुस्तकाचा मी 'Palm Grease' नावाने अनुवाद केलाय. त्याशिवाय मी 'अरुण कोलटकरांच्या कविता' आणि 'भिजकी वही'मधील अनेक कविता अनुवादित केल्या आहेत.

मला चिरीमिरी प्रकाशित बघायला खरंच आवडेल. मात्र प्रकाशकांकडून हक्क मिळविण्यात नेहमीच अडचणी येत आहे. कोलटकरांचे कार्य अधिकाधिक प्रेक्षकांपर्यंत, विशेषतः भारतात पसरविण्याची परवानगी देण्यासाठी त्यांचे हात नेहमीच घट्ट असतात. कोलटकरांची पुस्तके, विशेषतः त्यांचे मराठीतील काव्यसंग्रह शोधणे फारच कठीण झालेय. ही लाजिरवाणी गोष्ट आहे कारण त्यांची मराठी कविता इंग्रजीतल्या कवितांइतकीच खोल आणि समृद्ध करणारी आहे.

मला चिरीमिरी हे जेजुरीचे प्रतिबिंब दिसते. जेजुरी हे मंदिर नगर जेजुरीला भेट देण्याविषयी लिहिलंय. चिरीमिरीमध्ये पंढरपूरच्या मंदिरनगरीच्या भेटीचा उल्लेख आहे. जेजुरीत खंडोबाची स्तुती आहे. चिरीमिरीत विठोबाची स्तुती आहे. दोन्हीत भक्तीचा सखोल आध्यात्मिक संग्रह आहे. मराठीत आणि इंग्रजीत दोन्ही पुस्तकांची शेजारी शेजारी कल्पना करा.

हे दुर्दैव आहे, पण माझे चिरीमिरीचा अनुवाद लवकरच प्रकाशित होईल असे वाटत नाही. इंग्रजी बोलणाऱ्या कोलटकरांच्या कविता रसिकांना त्याची वाट पाहावी लागणार आहे.

जोशी :

मुस्तनसीर, इकबाल व्यतिरिक्त इतर उर्दू कवींच्या कविता अनुवादित करण्याचा मानस आहे का?

दळवी :

इकबाल व्यतिरिक्त, मी फैज अहमद फैज (बहुधा माझे आवडते उर्दू कवी) यांचे विस्तृत भाषांतर केले आहे. फैजच्या ओळींचे सौंदर्य आणि त्यांच्या राजकीय प्रतिकाराची तीव्रता कोणत्याही लेखकापेक्षा मागे नाही. फैजचे भाषांतर करणे हा सततचा आनंद देणारे कार्य आहे. मी माझे सर्व भाषांतर एका समर्पित ब्लॉगवर संकलित केले आहे : <http://faizahmedafaiznewtranslations.blogspot.com>

मुहम्मद इकबाल यांच्या पहिल्या दिवाण 'बांग-ए-दरा'मधील त्यांच्या भारतावरील प्रेमाने ओतप्रोत भरलेले आहे. मुहम्मद इकबालच्या सुरुवातीच्या कविता मी अनुवादित करतोय. मला वार्ड वाटतं की, त्यांच्या देशातच त्यांच्याबद्दल आणि त्यांच्या प्रतिभेबद्दल फार कमी माहिती आहे.

फैज आणि इक्बाल सोडून मी मिर्झा गालिब, साहिर लुधियानवी आणि सआदत हसन मंटो यांच्या काही कामांचा अनुवाद केला आहे. ह्यासाठी माझी कोणतीही यंत्रणा नाही. मला एखादी गोष्ट आवडली की मी त्याचं भाषांतर करतो.

जोशी :

मुस्तनसीर, कुठल्या प्रकारची कविता तुम्हाला भावते? उदाहरण देऊन सांगू शकाल का?

दळवी :

याचं उत्तर देणं सोपं नाही. मला कोल्टकर आणि शेक्सपियरच्या आश्चर्य आणि आनंद देणाऱ्या कविता आवडतात. मला लुईस कॅरोल आणि जॉन लेनन (आणि मन्या जोशी) सारख्या कवींच्या भाषेशी खेळणाऱ्या कविता आवडतात. मला होस्कोटेच्या इतिहासाशी निगडित असलेल्या कविता आवडतात आणि दिवटेच्या समकालिनांशी जोडलेल्या कविता आवडतात. मला एक फ्रस्टिक कविता किंवा कलेशी संलग्न असलेल्या ऑडेन आणि कीट्सच्या कविता आवडतात. मला लॅंगस्टन ह्यूसच्या जीवनातील असमानता थेटपणे मांडणाऱ्या कविता आवडतात. म्हणून मी माझे जाळ विस्तीर्ण टाकतो आणि त्यात अडकलेल्या कविता खातो. भावनाप्रधान मासे किंवा डायरी लिहिणारे मासे असतील तर मी त्यांना परत समुद्रात फेकून देतो. मला त्यांची चव नाही.

जोशी :

मुस्तनसीर, आणि आता शेवटी असे विचारवेसे वाटते की, तुमच्या मते, आजच्या डिजिटल युगात जिथे इन्स्टंट संवाद आणि सोशल मीडियाचे वर्चस्व आहे, तिथे कवितेची भूमिका काय आहे? कवितेचा आजही तितकाच प्रभाव आहे आणि ती आजही तितकीच प्रासंगिक आहे असे तुम्हाला वाटते का?

दळवी :

कविता एकदा लिहिली गेली की ती कायम जिवंत राहाते. उत्तम कविता पुढच्या पिढ्यांत पुन्हा नावीन्याने शोधली जाते. जानेवारी २०२० मध्ये शाहीनबागच्या निषेधात फैजच्या 'हम देखेंगे'चे उदाहरण घ्या. फैझने १९७९ मध्ये आपल्या देशातील हुकूमशाहांबद्दल ही कविता लिहिलेली होती. ही कविता २०२० मध्ये आपल्यासाठी तितकीच समर्पक आणि समकालीन झालीय. माया अँजेलुची 'Still I Rise' १९७८ मध्ये लिहिलेल्या कवितेचा उल्लेख ओबामा प्रशासनाच्या काळात कितीदा केला गेलाय. वास्तविक डिजिटल एज आणि सोशल मीडिया अशा व्यक्तींसाठी कवितेचे वाहक म्हणून काम करतात जे अन्यथा कधीही त्यात प्रवेश करू शकत नाहीत. इंटरनेटच्या माध्यमातून कविता, मग ते ट्वीट असो किंवा रील, फेसबुक पोस्ट असो किंवा यूट्यूब व्हिडीओ यामुळे काव्यसाक्षरता वाढते. कविता स्वतः वाचणाऱ्याला साक्षर बनवते. आपण अशा शक्यतांचा स्वीकार केला पाहिजे. मी नक्कीच करतो.

(ग्लोबलायझेशन नंतरची निवडक कविता,
विचार आणि मुलाखती १९९९-२०१४)

निवडक आमिधा नंतर

संपादक
हेमंत दिवटे

मूळ किंमती : रु. १२९९
सवलतीत : रु. ९९९

आता अमेझॉन आणि paperwall.in वर
उपलब्ध. तुम्ही सोबत दिलेल्या QR कोडला
स्कॅन करूनही आपली प्रत मागवू शकता.
६X९ साईझ मध्ये ६२० पाने फक्त.
सॉफ्ट कव्हर रु. ९९९ (पोस्टेज सह)

